

6. Довідка про виконання місцевих бюджетів за доходами станом на 01.01.2016 р. / Веб-портал Державної Казначейської служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/23596>.

7. Дулік Т.О. Вектори розвитку сучасної фіскальної політики України / Т.О. Дулік, Т.Ю. Александрюк // International scientific journal. – 2016. – № 2. – С. 107–115. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_2_25.

8. Жовтяник Н.С. Генезис фіскальної політики та перспективи її розвитку в Україні / Н.С. Жовтяник // Агросвіт. – 2017. – № 5. – С. 40–47.

9. Карлін М. Соціальна і фіскальна політика держави: проблеми регіональної координації в умовах нового етапу глобалізації // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2. – С. 35–42.

10. Кулицький С.П. Про перспективи розвитку української економіки у 2016 р. / С.П. Кулицький // Резонанс. – 2016. – № 3. – С. 3–17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/images/rezonans/2015/rez3.pdf>.

11. Мельник В.М. Фіскальна політика держави в умовах фінансової кризи / В.М. Мельник // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 11–17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_11_3.

12. Олейнікова Л.Г. Удосконалення фіскальної політики України в рамках антикризової програми / Л.Г. Олейнікова // Вісник Запорізького нац. університету: Економічні науки. – 2010. – № 3. – С. 138–144.

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24 грудня 2015 року № 909-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19>.

14. Цап І.М. Проблеми та перспективи фіскальної політики в Україні / І.М. Цап // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 35. – С. 339–345. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_35_44.

15. Прокопенко Н.С. Концептуальні підходи до механізму фінансування екологічних державних цільових програм / Н.С. Прокопенко, І.І. Дуднікова // Науковий вісник Полісся. – Чернігів, 2015. – № 4. – С. 25–36.

УДК 336.1:338.46

Тулай О.І., д.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільський національний економічний університет

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ І СУСПІЛЬНІ БЛАГА: ПОГЛЯД У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Тулай О.І. Державні фінанси і суспільні блага: погляд у контексті сталого людського розвитку. У статті проаналізовано особливості взаємозв'язку державних фінансів і суспільних благ. Визначено, що як інструмент впливу на сталий людський розвиток державні фінанси сприяють виконанню державою соціальної, економічної й екологічної функцій.

Ключові слова: державні фінанси, функції державних фінансів, суспільні блага, екстернальні ефекти, сталий людський розвиток.

Тулай О.И. Государственные финансы и общественные блага: взгляд в контексте устойчивого человеческого развития. В статье проанализированы особенности взаимосвязи государственных финансов и общественных благ. Показано, что как инструмент влияния на устойчивое человеческое развитие государственные финансы способствуют выполнению государством социальной, экономической и экологической функций.

Ключевые слова: государственные финансы, функции государственных финансов, общественные блага, экстернальные эффекты, устойчивое человеческое развитие.

Tulai O.I. State finances and social welfare: view in the context of sustainable human development. The article analyses the peculiarities of the influence mechanism of state finances on social welfare providing. It has been determined that state finances contribute to the state fulfillment of social, economic and environmental functions as an influencing tool on sustainable human development.

Key words: state finances, state finance functions, social welfare, external effects, sustainable human development.

Постановка проблеми. Відтворення середовища проживання є необхідною умовою сталого людського розвитку. При цьому всі його етапи є важливими й обов'язковими. Очевидно, що державні фінанси слугують інструментом реалізації соціальної, еконо-

мічної та екологічної політики. Обсяги та структура державних доходів і видатків зумовлюють розвиток суспільного сектору економіки. Суспільний сектор є тією частиною економіки, де переважає неринкове регулювання та виробляються суспільні блага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці питанням функціонування державних фінансів і суспільних благ присвятили свої праці В. Андрущенко, М. Афанасьєв, К. Ерроу, Л. Краснікова, А. Маршал, П. Масгрейв, Р. Масгрейв, В. Нісканен, А. Пігу, П. Самуельсон, Р. Холкомб [1–12] та ін. Водночас потребують обґрунтування теоретико-прикладні аспекти взаємозв'язку державних фінансів і суспільних благ у контексті парадигми сталого людського розвитку, що й зумовило мету нашого дослідження.

Виклад основних результатів. Необхідність державного втручання в економіку пов'язана насамперед із тим, що цього вимагає сама ринкова система. Обґрунтуємо це тим, що приватна власність і вільне підприємництво потребують правової підтримки щодо права приватної власності та права виробників і споживачів на свободу підприємництва і вибору. Також до обов'язків держави входить створення інститутів, які забезпечують контроль за дотриманням законодавства у цій сфері. Ще одним аргументом є те, що держава зобов'язана створювати механізми регулювання конкурентоспроможного середовища – базової засади ринкової економіки. Адже монополне становище приводить до неефективного розподілу ресурсів і благ. Монополна ціна є вищою від ціни на конкурентному ринку, а кількість продукції, що виготовляється монополією, менша від випущеної у ринкових умовах.

Водночас навіть в умовах конкурентного ринку може виникнути ситуація, коли виробляється недостатня кількість певних товарів чи послуг. Інакше кажучи, ефективного розподілу ресурсів і благ у суспільстві не досягається. Наприклад, окремі види діяльності у сфері виробництва та споживання зумовлюють витрати чи вигоди для споживачів, які не беруть участі у цій діяльності. Неналежна увага до таких витрат чи вигод зумовлює завищення чи заниження обсягу виробництва благ порівняно з ефективним обсягом. Таку ситуацію описує теорія екстерналій (зовнішніх ефектів), яку запропонував відомий представник Кембриджської неокласичної школи А. Пігу.

Зовнішніми ефектами є побічні наслідки функціонування ринку, які не враховані у ціні блага, але впливають на суспільство (певне коло осіб, не задіяних у ринковій угоді). Ці ефекти виникають у разі, коли ринкова ціна блага не відображає реальних витрат виробництва або істинних вигод для суспільства.

Екстернальні ефекти можуть бути позитивними та негативними. Позитивний зовнішній ефект виникає тоді, коли треті особи безкоштовно отримують вигоди. У такому разі суспільна корисність перевищує приватну, проте це не відображається на ринковій ціні, і кількість товарів чи послуг, що мають позитивні зовнішні ефекти, є меншою від оптимального рівня. Негативний зовнішній ефект передбачає, що треті особи несуть витрати, які не компенсуються ніяким чином, і цей процес супроводжується розривом між суспільними та приватними витратами. Оскільки рин-

кова ціна не містить повної інформації щодо витрат, кількість товарів чи послуг, які мають негативні зовнішні ефекти, є більшою від оптимального рівня. Наприклад, від послуг у сфері освіти як суспільного блага позитивний ефект можуть отримати особи, які не беруть безпосередньої участі у цьому процесі. Водночас виробництво, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, має побічні негативні ефекти.

Необхідно зазначити, що існують такі товари чи послуги (суспільні блага), які ринкова система не має наміру виробляти. Це пов'язано з особливостями споживання цих благ. Приватним компаніям не вигідно займатися таким виробництвом. Безумовно, це приводить до неефективного розподілу ресурсів, оскільки суспільство має велику потребу у споживанні цих благ. Для того, щоби громадяни могли користуватися суспільними благами, держава бере на себе зобов'язання щодо їхнього виробництва та фінансування за рахунок податкових надходжень.

Дослідження державних фінансів передбачає вивчення способів отримання і раціонального перерозподілу (послідовної персоніфікації) коштів державою на засадах імперативності (обов'язкового повернення усього зібраного). Об'єктивним ідеалом державного фінансового господарства можна вважати таку організацію цих способів, коли держава може ефективно виконувати свої функції, а отримання коштів від підприємств і домашніх господарств не погіршуватиме їхній фінансовий стан. Кошти, отримані з приватного сектору економіки, мають відтворюватися у вигляді відповідного набору ефективних і корисних послуг, що надаються державою приватному сектору – фірмам і домашнім господарствам [2, с. 64].

У розвинутих країнах світу дослідження проблем державних фінансів давно «здійнялося на рівень високої наукової культури» [1, с. 5]. Західні вчені виділяють такі основні функції державних фінансів в умовах ринкової економіки, як алокаційну, розподільну та стабілізаційну.

Алокаційна функція державних фінансів полягає в тому, щоб коригувати алокацію ресурсів економіки, якщо остання є неефективною через провали ринку. Прикладом може бути ситуація, коли держава за допомогою податків обмежує виробництво товарів з негативними екстерналіями або через субсидії сприяє виробництву благ, які мають особливі переваги. За допомогою державних фінансів здійснюється алокація ресурсів для виробництва більшості суспільних благ, основною проблемою якого є визначення необхідної кількості останніх. Питання також у тому, яким чином держава має визначати, яке благо і якої якості виробляти, а також вартість цього блага для окремого індивіда [6, с. 23]. Розподільна функція відповідає за перерозподільні процеси на державному рівні з метою забезпечення певного рівня життя людей. Так, оподатковуючи працездатних громадян, держава виплачує пенсії та допомоги непрацездатним і безробітним особам.

Економічна рівновага між попитом на блага і пропозицією досягається за допомогою держави. Іншими словами, діяльність суспільного сектору економіки зорієнтована на ліквідацію «провалів ринку» та виробництво суспільних благ. При цьому провалом ринку вважається економічна ситуація, за якої раціональна поведінка людей, котрі адекватно реагують на ринкове інформаційне середовище, не забезпечує ефективної алокації ресурсів (за Парето). Причинами виникнення такої ситуації можуть бути недосконала конкуренція, природні монополії, зовнішні ефекти, асиметрія інформації, неповні ринки, диференціація доходів.

У світлі постулатів теорії суспільного вибору теоретичною базою для функціонування державних фінансів є закони ринку. Державні фінанси при цьому є засобом впливу на розподіл доходів, алокацію ресурсів і рівень зайнятості за допомогою урядових рішень стосовно фіскальних надходжень і видатків бюджету. У поле зору науковців потрапили причетні до функціонування державних фінансів інститути і демократичні процедури, в межах яких співгромадяни взаємодіють між собою, раціонально переслідуючи власні інтереси [1, с. 116, 121, 127].

Принагідно зазначимо, що проблема суспільних благ привертала увагу науковців у різні історичні періоди. Філософія Нового часу, що сформувалася в період, коли у Європі відбувалось зародження буржуазного суспільного устрою (XVII ст.), ставить перед наукою нові завдання. Від учених очікують досліджень і технічних розробок, що дають змогу розвивати промислове виробництво. Тому надважливим завданням є розроблення теорії пізнання, методів наукового дослідження, які необхідні для розвитку науки, техніки та матеріального виробництва. У цей період шотландський філософ Д. Юм запропонував поняття «суспільне благо» та звернув увагу на існування таких видів послуг, виробництво яких не приносить прибутку індивідуумам, однак є корисним для суспільства загалом.

Досліджуючи природу колективних (клубних) благ у контексті неокласицизму, А. Маршал вважав, що благом є всі бажані нами речі та предмети, які задовольняють людські потреби. Вчений виділив блага, які особа отримує від проживання в одному місці та в певний період часу, від належності до певного співтовариства [5].

Американський економіст, лауреат Нобелівської премії К. Ерроу у теоремі про неможливість «колективного вибору» (1951 р.) зазначає, що не існує такого суспільного правила класифікації ситуацій на рівні суспільства, яке було б сумісним з певною системою індивідуальних етичних обмежень суспільної функції добробуту [3, с. 328–346]. Учений вважає екстерналії основною причиною, через яку ринкова система не може забезпечити досягнення оптимального розподілу ресурсів (за Парето), і окреслює вигоди або небажані явища, для яких ринок не призначений за суттю.

Відомий американський економіст П. Самуельсон уперше висунув теорію публічних благ. Учений вважав, що держава несе відповідальність за досягнення національного суспільного блага, оскільки вона відповідає за забезпечення добробуту громадян. Суспільне благо він трактує як таке, що споживається колективно, при цьому споживання блага одним індивідом не приводить до зменшення споживання блага іншими особами. П. Самуельсон сформулював такі властивості суспільного блага, як неконкурентність (споживання здійснюється однаково усіма членами суспільства) та неможливість виключення індивіда зі споживання цього блага у будь-якому разі (навіть тоді, коли він за це не заплатить) [11, с. 387–399].

Неконкурентність ускладнює застосування ринкового механізму для фінансування блага та унеможлиблює його розподіл через конкурентний ринок. Неможливість виключення науковці розглядають у контексті «ефекту безбілетника» – явища, коли людина свідомо відмовляється оплачувати суспільне благо, бажаючи отримати це благо безкоштовно. У сучасних умовах прикладом такої ситуації може слугувати феномен ухилення від сплати податків, які спрямовуються на виробництво суспільних благ. Тому проблема «безбілетника» є надзвичайно актуальною та потребує вирішення. «Безбілетники» знижують цінність суспільного блага, що приводить до неефективності їх виробництва. Якщо усі споживачі відмовляться від оплати за суспільне благо, то відповідно його виробництво стане неможливим. Іншими словами, у користуванні суспільними благами зацікавлені всі, а бажання брати участь у їх оплаті відсутнє.

Значний внесок у розвиток державних фінансів зробив А. Пігу, який на основі теорії екстерналії (зовнішніх ефектів) розподілив блага на суспільні та приватні [9]. У цьому контексті вважаємо слушною думку, що словосполучення «суспільне благо» передбачає виробництво у державному секторі [12, с. 200]. Саме це стверджував П. Самуельсон у публікаціях, присвячених теорії державних видатків. Водночас учений допускав, що можуть існувати й інші визначення суспільних благ та інші теорії державних видатків. Однак він наводив додаткові аргументи на користь того, що з позиції ефективності суспільні блага повинні вироблятися державним сектором [10, с. 350–356].

Теорія провалів ринку характеризує суспільне благо через наявність потреб, які ринок ігнорує або спотворює баланс попиту і пропозиції, що є одним із прикладів збоїв ринку. Спростовуючи ідею «невидимої руки» та аргументи на користь вільного ринку, Р. Масгрейв увів поняття «мериторних благ» – благ, на які попит стимулюється державою та не залежить від індивідуальних уподобань [7, с. 70–80]. Прикладами таких благ є охорона здоров'я, освіта, субсидування малозабезпечених осіб, які повинні

забезпечувати держава. Ці блага сприяють розвитку людського потенціалу. Їх споживання є необхідним елементом формування «нової економіки» та відповідає інтересам сталого людського розвитку.

Суспільні блага, які мають суспільну корисність (задовольняють певну потребу людей), не передбачають оплати від споживачів та не мають конкуренції щодо споживання, отримали назву чистих суспільних благ (національна безпека, маяки, пам'ятки мистецтва). Їх виробництво та споживання супроводжуються позитивними зовнішніми ефектами.

Приватні блага є конкурентними (споживання блага однією особою робить неможливим його споживання іншою особою) та існують за принципом виключення (особи, які не можуть заплатити за них ринкову ціну, виключаються зі споживання). Ці характерні особливості приватних благ є основою формування ринкових цін. Споживач приватного блага готовий сплатити за нього таку вартість, яка відповідає граничній корисності цього блага. Тому ринок досконалої конкуренції забезпечує найбільш ефективний розподіл суспільних ресурсів.

Водночас існує значна кількість благ, які мають ознаки і суспільних, і приватних. Це змішані або квазісуспільні блага. Розуміння сутності того чи іншого блага є важливим для ефективної організації його виробництва, розподілу та споживання. Виділяють такі типи змішаних суспільних благ, як:

1) виняткові суспільні (платні суспільні) – блага, на які поширюється принцип винятковості, але відсутнє суперництво у їхньому споживанні. До таких благ належать кабельне телебачення, встановлення плати за користування автомагістралями, бібліотеками, музеями, театрами тощо;

2) спільні (загальнодоступні) – блага, що споживаються усіма та які характеризуються високою конкурентністю і низькою винятковістю. Іншими словами, ці блага є конкурентними, але не винятковими. До них належать міські вулиці, пішохідні зони, ліси, води та ін. [4, с. 34–35].

Вирішення проблеми державного чи приватного виробництва суспільних благ лежить у площині взаємодії держави та ринку. Така взаємодія є необхідною у сфері охорони навколишнього природного середовища. Насамперед це стосується інвестування в наукові дослідження, спрямовані на пошук альтернативних джерел енергії, що дасть змогу покращити якість довкілля та запобігти виснаженню природних ресурсів.

На думку американських учених Р. Масгрейва та П. Масгрейв, основною причиною неспроможності ринку щодо створення суспільних благ є те, що потреба у них відчувається колективно, а в приватних благах вона має індивідуальний характер. Науковці вважають, що основною проблемою виробництва суспільних благ є визначення їхньої необхідної кількості [6, с. 21–22].

Водночас політична функція оптимізації виробництва суспільних благ суттєво відрізняється від реального оптимуму з погляду суспільства. У цьому контексті слушною є думка американського економіста В. Нісканена [8], який виділяє такі п'ять гіпотез щодо ефектів функціонування державних фінансів, як: 1) гіпотеза надмірних витрат, суть якої полягає в тому, що державні бюджети є занадто великими, тобто вони перевищують бюджети, яким надає перевагу медіанний законодавець; 2) гіпотеза неефективності виробництва, яка полягає в тому, що державні витрати на виробництво суспільного блага є завищеними; 3) гіпотеза надлишкової пропозиції – пропозиція з боку виконавчої влади значно більшого обсягу послуг, ніж ухвалений законодавчою владою; 4) гіпотеза надмірної капіталізації – державне виробництво суспільних благ передбачає більш капіталомісткі методи виробництва порівняно з приватною фірмою, яка надає аналогічну послугу; 5) гіпотеза бюрократичної структури, яка полягає у тенденції до укрупнення органів і міністерств, які надають подібні за своїм характером послуги, з метою підвищення ефективності державного управління та оптимізації державних витратків.

Таким чином, надзвичайно велике значення має забезпечення оптимального виробництва суспільних благ. Оскільки суспільне благо є неподільним, його неможливо продавати окремими частинами, всі користувачі споживають його однакову кількість, то, відповідно, неможливо визначити ціну на окремі його частини, що зумовлює особливості сукупного попиту на нього. Цей попит відображає граничну корисність усього наявного обсягу суспільного блага, який користувачі мають спожити. Сукупний попит на приватне благо складається з індивідуальних попитів (рис. 1), а сукупний попит на суспільне благо визначається додаванням індивідуальних граничних вигод, які можна отримати від наявного обсягу блага (рис. 2).

На рис. 1 та 2 показано, як, застосувавши однакові підходи до ціноутворення (ціна, яку сплатив кожен споживач, дорівнює його граничній вигоді), можна отримати різний результат для приватних і суспільних благ. Так, сплативши однакову вартість, споживачі А і В отримують різну кількість приватних благ. Водночас, споживаючи однакову кількість суспільних благ, вони сплачують різну вартість.

Особливістю суспільних благ є те, що їхнє споживання супроводжується позитивними ефектами для всіх людей. Тому суспільство зацікавлене, щоб забезпечити такими благами населення. Однак основним питанням є не розподіл суспільних благ, а забезпечення їх оптимального виробництва. Обсяг суспільних благ має бути таким, щоби граничні суспільні вигоди (як сума граничних вигод усіх споживачів) дорівнювали граничним суспільним витратам на виробництво суспільних благ.

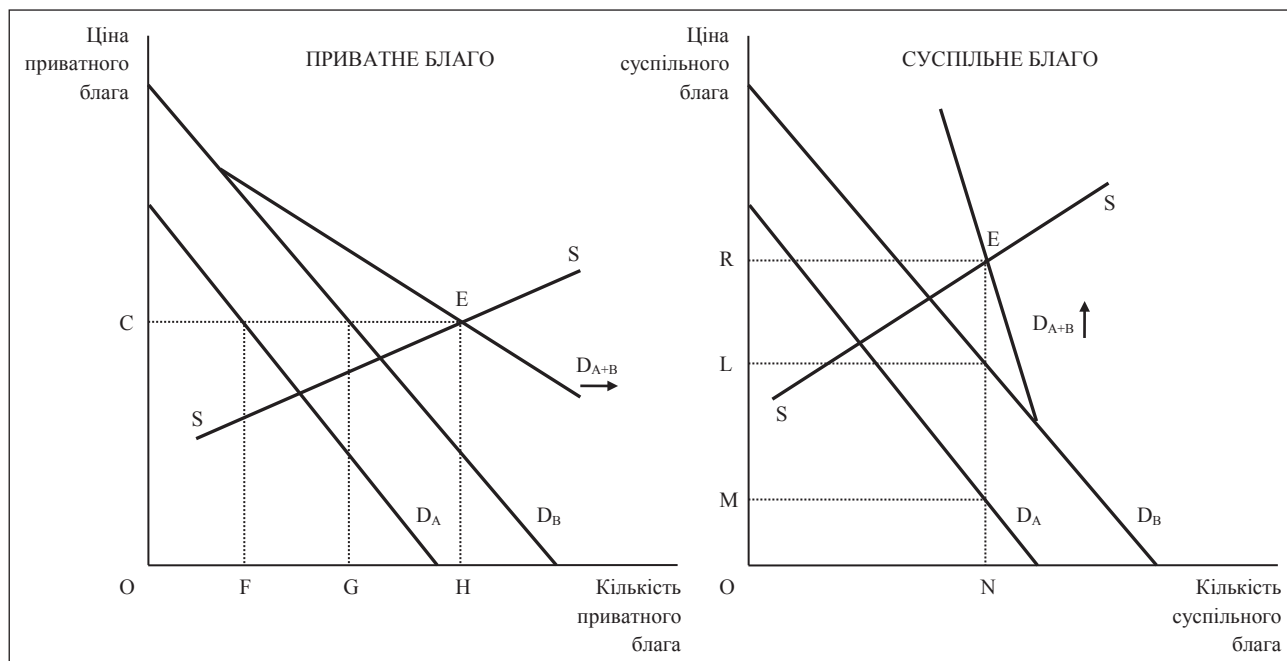

Рис. 1. Попит на приватне благо

Рис. 2. Попит на суспільне благо

Джерело: Р. Масгрейв та П. Масгрейв [6, с. 66]

де D_A, D_B – криві попиту споживачів А і В;
 D_{A+B} – сукупний ринковий попит;
 SS – крива пропозиції;
 E – точка рівноваги;
 OC – ціна приватного блага;
 OH – виробництво приватного блага;
 OF – частина приватного блага, яку купує споживач А;
 OG – частина приватного блага, яку купує споживач В;
 ON – виробництво суспільного блага;
 OR – ціна суспільного блага;
 OM – ціна, яку сплачує за суспільне благо споживач А;
 OL – ціна, яку сплачує за суспільне благо споживач В.

Висновки. Можна виокремити такі особливості державних фінансів як інструменту впливу на сталий людський розвиток: державні фінанси впливають на виконання державою соціальної, економічної, екологічної функцій; суб'єктом впливу державних фінансів є держава; державний фінансовий вплив має забезпечувати баланс інтересів держави та населення; вплив державних фінансів на сталий людський розвиток здійснюється згідно з чинним законодавством через відповідні організаційні форми (державний і місцеві бюджети; державні соціально-

страхові фонди; державні та комунальні банки; державні та комунальні підприємства). Водночас постає питання щодо розмежування повноважень державних і місцевих органів влади. Адже практика показує, що виробництво суспільних благ доцільно забезпечувати на місцевому рівні. Це зумовлено суттєвими відмінностями в уподобаннях населення, яке проживає на різних територіях держави, та відсутністю додаткових витрат, пов'язаних із передачею виробництва відповідного блага на нижчий рівень, що є перспективою подальших розвідок.

Список літератури:

1. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
2. Афанасьев М.С. Предпосылки формирования теории государственных финансов / М.С. Афанасьев, И.В. Кривогуз // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2008. – № 2. – С. 50–72.
3. Arrow K.J. A difficulty in the concept of social welfare / K.J. Arrow // Journal of Political Economy. – 1950. – № 58. – P. 328–346.
4. Краснікова Л.І. Теорія державних витрат та суспільний вибір : моногр. / Л.І. Краснікова ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К. : НаУКМА, 2009. – 108 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки [Електронний ресурс] / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/marsh28.shtml.
6. Масгрейв Р.А. Государственные финансы: теория и практика / Р.А. Масгрейв, П.Б. Масгрейв. – М. : Бизнес Атлас, 2009. – 716 с.

7. Masgrave R.A. The Theory of Public Finance / R.A. Masgrave. – New York : McGraw HillBook Co., 1959. – 628 p.
8. Нисканен В.А. Бюрократы и политики [Електронний ресурс] / Вильям А. Нисканен // Режим доступу : http://www.seinstitute.ru/Files/veh4-3-17_Niskanen.pdf.
9. Pigou A.C. The Economics of Welfare [Електронний ресурс] / A.C. Pigou. – Macmillan and Co., limited St. Martin's Street, London, 1932. – Режим доступу : <http://oll.libertyfund.org/titles/1410>.
10. Samuelson P.A. A diagrammatic exposition of a theory of public expenditure / P.A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. – 1955. – № 4. – P. 350–356.
11. Samuelson P.A. The Pure Theory of Public Expenditure / P.A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. – 1954. – № 4. – P. 387–399.
12. Холкомб Р.Дж. Теория происхождения теории общественных благ / Р.Дж. Холкомб // Экономическая политика. – 2015. – Т. 10. – № 4. – С. 196–207.